

Lectures de l'impacte de la crisi econòmica en la vida quotidiana dels infants a Catalunya¹

Maria Prats Ferret
Maria.Prats@uab.cat

Mireia Baylina Ferré
Mireia.Baylina@uab.cat

Anna Ortiz Guitart
Anna.Ortiz@uab.cat

*Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona*

Resum

La crisi econòmica i financera afecta intensament la vida quotidiana de les famílies i la infància a Catalunya. Utilitzant una metodologia de tipus qualitatiu, s'estudia el tractament d'aquest tema en els principals informes especialitzats i la premsa. Aquesta aproximació documental es complementa amb entrevistes a persones expertes de l'àmbit educatiu sobre la seva percepció del fenomen. S'observa que cada cop més famílies viuen situació de pobresa i vulnerabilitat. Les escoles i altres espais educatius viuen canvis significatius i s'hi adapten. Les famílies incrementen l'acompanyament dels infants a les escoles i redistribueixen tasques de la llar i de cura de la família entre els seus membres. Les entitats d'atenció social veuen disminuir els recursos mentre les demandes augmenten i es diversifiquen. Aquests efectes de la crisi no són iguals per a tota la població, ni a tot arreu. Es pretén analitzar aquestes diferències socials i espacials incorporant-hi una perspectiva de gènere.

Paraules clau: infància, joventut, gènere, crisi, vida quotidiana.

1. Aquesta recerca s'emmarca en el projecte d'investigació "Geografías de la infancia y la juventud: género, vida cotidiana y prácticas espaciales", finançat pel *Ministerio de Ciencia y innovación* (FEM 2012/34794) del Govern d'Espanya. Una primera versió resumida i en castellà d'aquest text es va presentar al XIV Col·loqui Ibèric de Geografia, que es va celebrar a Guimarães (Portugal) de l'11 al 14 de novembre de 2014. Les autores volen agrair el suport de Patrícia Álvarez i Laura Soler en la preparació de material per a l'elaboració d'aquest article.

Resumen: *Lecturas del impacto de la crisis económica en la vida cotidiana de la infancia en Cataluña*

La crisis económica y financiera afecta intensamente la vida cotidiana de las familias y la infancia de Cataluña. Utilizando una metodología de tipo cualitativo, se estudia cómo se trata este tema en los principales informes especializados y la prensa. Esta aproximación documental se complementa con entrevistas a personas expertas del ámbito educativo sobre su percepción del fenómeno. Se observan cada vez más familias que viven situaciones de pobreza y vulnerabilidad. Las escuelas y otros espacios educativos viven cambios significativos y se adaptan a ellos. Las familias incrementan su tarea de acompañamiento en las escuelas y redistribuyen las tareas del hogar y del cuidado de la familia. Las entidades de atención social ven disminuir los recursos mientras las demandas aumentan y se diversifican. Estos efectos de la crisis no son iguales para toda la población, ni en todos los lugares. Se pretende analizar estas diferencias sociales y espaciales incorporando una perspectiva de género.

Palabras clave: infancia, juventud, género, crisis, vida cotidiana.

Abstract: *Reading on the economic crisis impact on children's daily life in Catalonia*

The financial and economic crisis in countries of Southern Europe affects the daily lives of children and young people in Catalonia. Using a qualitative methodology, this paper focus on how this issue is treated by specialized reports and the press. This first approach is complemented with interviews to experts, from the field of education, on their perception of the phenomenon. More and more families live situations of poverty and vulnerability. Schools and after school activities experiment significant changes and try to adapt to them. Moreover, parents are taking children to school more often and housework and family care are readjusted among family members. Accordingly, in a context of fewer resources for social care organizations, the demand increases and become more diversified. The impact of the crisis on children's daily lives varies in different locations. This article aims to analyse the social and spatial differences taking into account the gender perspective.

Keywords: children, youth, gender, crisis, everyday life.

* * *

1. Introducció

El benestar de la infància és clau en qualsevol societat. Els nens i les nenes són els primers a experimentar les conseqüències adverses de les crisis econòmiques i, per tant, requereixen una particular atenció i inversió pel seu benestar (Bosco, 2007; Navarro i Clua-Losada, 2012).

L'actual crisi econòmica i financera a Espanya, iniciada el 2007, ha afectat profundament el sistema laboral espanyol i català, provocant una reducció dràstica de llocs de treball i un increment molt important de l'atur. Les

conseqüències més immediates han estat l'augment de la pobresa i de l'exclusió social d'una part de la població (Navarro i Clua-Losada, 2012; Méndez, 2014) i una minva en el benestar i la qualitat de vida d'una altra part de la població que, en major o menor grau, s'ha fet més vulnerable (Pitarch, 2014). Aquesta situació de risc tampoc s'ha contrarestat amb una política generosa de família i infància, ni a nivell estatal ni autonòmic. Les conseqüències a mig termini d'aquesta situació poden ser alarmants en aspectes prioritaris com la salut i l'educació.

La crisi financera actual i les respostes que s'han estat aplicant, com la socialització dels riscos del capital amb els rescats bancaris, la socialització del deute privat de bancs i grans empreses, i l'obertura de nous nínxols de mercat amb la privatització de serveis públics, han posat en evidència el conflicte entre el capital i la reproducció de la societat. Tal com assenyala Pérez Orozco (2010, p. 35), tendeixen a desaparèixer els mecanismes col·lectius per a garantir l'accés a condicions de vida dignes en termes d'universalitat i igualtat i es reforcen els mecanismes que col·lectivitzen la responsabilitat de garantir la generació de taxes de guanys suficients per al capital. Per tant, tractant de restablir l'ordre inicial, es deixa cada vegada més a les famílies la responsabilitat de la generació quotidiana de benestar. Navarro i Clua-Losada (2012), en la seva anàlisi sobre l'impacte de la crisi en les famílies i en la infància, assenyalen que la situació d'Espanya abans de la crisi ja oferia una taxa de risc de pobresa més elevada que els altres països de la Unió Europea i el nivell de protecció social davant l'atur era menor que en el context europeu.

Certament, l'atur, la inestabilitat laboral i la precarietat de l'ocupació han provocat una situació de vulnerabilitat econòmica i social en les famílies, que en algunes ocasions les ha portat a la pobresa i l'exclusió social. Això afecta més directament les famílies de salaris baixos, les famílies amb infants en edat escolar i les famílies monoparentals, en especial si estan encapçalades per una dona (Navarro i Clua-Losada, 2012). Les llars són, doncs, les que s'enfronten amb una escassa ajuda social, amb la privatització de l'accés als recursos i amb la pèrdua de fonts d'ingressos estables i suficients. La crisi posa en evidència la fragilitat d'un sistema de mercat que oblidava o menyspreava la sostenibilitat de la vida i que des de l'economia feminista s'ha analitzat com una crisi 'civilitzatòria' (Carrasco, 2001 i 2009; Pérez Orozco, 2010) a la qual s'ha d'atacar amb amplitud de mires i amb una reformulació global del sistema de producció i reproducció. La retracció de les polítiques públiques d'ajuda a les famílies i els baixos ingressos són algunes de les formes de reproducció social actual que més impacten en els infants i en el jovent.

Aquest article fa una primer exploració del tema. Examina com s'analitza l'impacte de la crisi econòmica en la infància en els informes d'algunes organitzacions no governamentals i institucions governamentals i en la premsa. Aquesta anàlisi es complementa amb entrevistes a persones expertes,

principalment de l'àmbit educatiu. Es realitza una lectura crítica d'aquests documents per detectar els efectes desiguals de la crisi entre la població i es para atenció en el paper del gènere en tot aquest procés.

2. La visió dels informes especialitzats

Per conèixer l'impacte de la crisi en la infància al nostre país s'han analitzat, en primer lloc, els principals i més recents informes disponibles. Es tracta de quatre informes particularment dedicats a aquesta temàtica realitzats per la Creu Roja (2013), Unicef (2012a i 2014) i el Síndic de Greuges de Catalunya (2012)², a més de dos informes generals que aporten informació rellevant per completar aquest context. Un d'ells és el Pla Municipal per a la infància 2013-2016 de l'Ajuntament de Barcelona (2013) i l'altre és un segon informe d'Unicef (2012b) centrat en l'estudi del benestar infantil. En la nostra anàlisi ens centrarem primer en els informes dels anys 2012 i 2013 que recullen les primeres dades de l'impacte de la crisi en la infància i conclourem amb l'avaluació del més recent, el d'Unicef de 2014, per tal d'avaluar com ha avançat l'impacte de la crisi i quines solucions s'entreveuen per fer-hi front.

Unicef a l'informe sobre *La infància en España 2012-13. El impacto de la crisis en los niños* (2012a) assenyala que aquest tema és encara invisible per la societat. El text es basa tant en dades disponibles, com en l'experiència d'Unicef a Espanya. El panorama dibuixat assenyala que els infants pateixen directament la crisi quan els pares es queden sense feina, sense ingressos o quan són desnonats. S'empobreix la seva alimentació, pateixen el deteriorament de l'ambient familiar i la falta de recursos per tractaments mèdics. També repercuteix en la població infantil la reducció de la despesa pública en ajuts, beques, menjadors, llibres (Unicef, 2012a). Unicef observa un increment general de la pobresa i el seu impacte sobre la infància i destaca els següents: descens dels ingressos mitjans de les famílies, així com del llindar per mesurar el risc de pobresa; major nombre i intensitat de menors en llars pobres; menor capacitat de les famílies per afrontar imprevistos; situacions de pobresa més persistent o crònica. D'entre el conjunt de la població, es constata que el dels infants és el grup d'edat més pobre perquè, per exemple, no gaudeix d'un sistema de protecció com el dels pensionistes.

L'atur és una de les situacions més associades a la pobresa i que té més impacte en la situació familiar. El nombre de persones aturades ha crescut molt, especialment entre famílies joves amb nens petits. Aquesta situació s'agreuja quan s'esgoten les prestacions. Per altra banda, les prestacions de les persones aturades evolucionen a la baixa. En paral·lel es pateixen els augments dels

2. Cal assenyalar que l'àmbit geogràfic d'aquests informes no és el mateix en tots els casos. Els informes d'Unicef contempnen la realitat del conjunt d'Espanya i, en canvi, el de la Creu Roja i el del Síndic de Greuges de Catalunya tenen com a marc d'anàlisi la realitat de Catalunya.

impostos i dels preus de productes bàsics i de subministraments, que minven la capacitat de consum i estalvi (Unicef, 2012a).

Unicef esmenta alguns dels principals efectes de la crisi en la vida quotidiana de la infància espanyola. Per exemple, els canvis de domicili forçats per la situació econòmica, la impossibilitat de pagar el menjador escolar o no poder comprar roba. Per altra banda, s'ha observat que a les llars empitjora la qualitat de l'alimentació, les condicions d'habitabilitat de la llar i la qualitat de la convivència. La reducció de despeses afecta la despesa en educació, en activitats extraescolars o en roba escolar o esportiva. També s'observen canvis en els costums familiars per estalviar: menys oci i vacances, més control de la despesa energètica i canvis en l'alimentació. Els desnonaments provoquen canvis d'habitatge, de ciutat o de país, i a vegades de persones cuidadores, especialment quan hi ha pares i mares d'origen estranger, i també augmenten l'amuntegament i la degradació de l'entorn (Unicef, 2012a).

Cal destacar que aquest informe inclou l'opinió dels infants sobre la crisi: els nens perceben i pateixen l'estrès de la població adulta, se senten culpables i aquesta situació els genera por i inseguretat. A causa de l'atur es produeixen canvis en els rols dels adults, aspecte que pot contribuir a un major equilibri en el repartiment del treball domèstic i de cura entre els sexes. La crisi també suposa un increment de les tensions familiars, de les malalties mentals, del consum de drogues i d'alcohol (Unicef, 2012a), tal i com es relata també per part d'experts en salut mental (Ubieto, 2015).

Finalment, Unicef analitza les conseqüències presents i futures de la crisi econòmica i conclou que, com succeí en dècades anterior als països del Sud, el pes del deute recau també sobre els infants. Suposa un fre el creixement econòmic i desvia recursos que haurien de servir per serveis com la salut i l'educació. L'austeritat no és socialment neutra, sinó que afecta més als més vulnerables. Els infants són molt sensibles a la falta d'atenció o a la mala qualitat dels serveis. És necessari protegir els infants dels efectes de la crisi perquè, entre altres raons, el cost de no intervenir és molt alt i si l'estat i la societat es desentenenc hauran d'acceptar costos futurs derivats de la pobresa, la no equitat i l'exclusió social: més costos sanitaris, educatius, socials, de justícia, penitenciaris. A més, la reducció de la inversió en infància compromet el futur desenvolupament econòmic i augmenta la desigualtat perquè repercuteix especialment en els grups més vulnerables: origen estranger, famílies monoparentals, famílies reconstituïdes, entre d'altres (Unicef, 2012a). L'informe es tanca amb una sèrie de propostes concretes per a què siguin incorporades en l'acció de govern i parlamentària.

L'informe sobre la pobresa infantil a Catalunya, elaborat pel Síndic de Greuges de Catalunya (2012) analitza de forma exhaustiva les condicions de vida dels nens i nenes i les polítiques públiques de provisió de serveis i de transferències econòmiques per combatre la pobresa. El seu principal objectiu és conèixer amb precisió la magnitud de la pobresa infantil i implantar mesures

que la redueixin. L'estudi recull el marc social i econòmic actual en el context de crisi, situa el lector/a en el marc normatiu sobre els drets de la infància, aporta un ampli diagnòstic sobre la pobresa infantil a Catalunya i analitza les polítiques públiques al respecte. Totes les dades, normatives i polítiques s'indiquen en relació a Espanya i Europa. L'informe utilitza els indicadors establerts per la Unió Europea per mesurar el nivell de pobresa a partir de la quantificació de la pobresa monetària i la privatització material (dèficits d'accés als recursos i béns necessaris per aconseguir un nivell de benestar adequat).

Es constata que la infància és el col·lectiu afectat més negativament per la crisi econòmica, superant a la població major de 65 anys. L'augment de la desocupació i la dependència econòmica dels fills/es explica la vulnerabilitat de la població infantil en períodes de crisi econòmica. I la població adolescent, d'entre 14 i 17 anys, és la que pateix major risc de pobresa. A continuació, es troben els nens/es que viuen en famílies nombroses; en tercer lloc, els fills/es de mares adolescents (d'entre 13 i 19 anys); en quart lloc, els/les menors que viuen només amb un dels seus progenitors (Síndic de Greuges de Catalunya, 2012). És preocupant la constatació que Catalunya pateix més pobresa infantil que la majoria de països europeus. En paral·lel, l'informe constata que la despesa en protecció social, educació i salut a Catalunya és inferior a la d'Espanya i a la de la Unió Europea (Síndic de Greuges de Catalunya, 2012).

Des d'una perspectiva de gènere, l'estudi mostra com l'increment en la taxa d'activitat femenina respecte dècades anteriors no es correspon amb una situació d'igualtat i les condicions d'ocupació segueixen sent pitjors per les dones (Síndic, 2012). Tenint en compte la diversificació del tipus de família i que les dones assumeixen un paper clau com a sustentadores familiars, l'informe planteja que la superació d'aquestes desigualtats laborals és fonamental per al benestar de les famílies. Per altra banda, l'estudi no analitza de forma separada entre nens i nenes la incidència de la pobresa infantil en cap dels seus epígrafs.

L'informe sobre l'impacte de la crisi en la infància i l'entorn escolar, realitzat per la Creu Roja (2013) a Catalunya, es basa en dades relatives a les persones ateses en els seus programes de lluita contra la pobresa i en estudis de l'Observatori de la Vulnerabilitat. No es tracta doncs la situació del conjunt de la població, sinó del grup que s'ha assenyalat en particular i es basa en enquestes telefòniques a aquest col·lectiu. Coincideix amb l'informe anteriorment citat, en el fet que el nombre de persones ateses i, per tant, afectades per situacions de pobresa, és cada vegada major i la seva situació és cada vegada més precària. Conscients d'aquesta realitat, la Creu Roja ha incrementat els seus projectes d'ajuda bàsica i en particular els dirigits a la infància. A més dels resultats de l'enquesta telefònica, l'informe també inclou la visió d'informants clau, tant professionals com beneficiaris/es.

L'informe defineix el perfil de les persones ateses, observant-se situacions de precarietat i fragilitat, manifestades en una baixa intensitat del treball i uns ingressos que no permeten afrontar les necessitats bàsiques. L'informe aporta

informació detallada i molt rellevant sobre el cost que representa per a les famílies l'escolarització de nens i nenes (llibres, menjadors, roba, calçat, activitats o transport) i sobre com les famílies s'organitzen per aconseguir els recursos necessaris per fer-hi front (Creu Roja, 2013).

L'informe conclou que la infància és el col·lectiu amb la taxa de pobresa més elevada. Per això entén que l'escola ha de ser un element normalitzador i promotor de la igualtat social en aquest context. També s'han constatat problemes en l'alimentació i l'escola és l'única garantia d'un àpat diari saludable i variat. Es constata que les ajudes no cobreixen les necessitats i que els recursos públics són insuficients, tot i el suport que donen amics i familiars, entitats socials i escoles (Creu Roja, 2013). Finalment, es detallen els programes que actualment desenvolupa la Creu Roja a Catalunya i que tenen un impacte en els àmbits assenyalats en l'informe.

Pel que fa als informes no centrats en el tema de l'impacte de la crisi en la infància, s'ha analitzat en primer lloc el Pla municipal per a la infància 2013-16 de l'Ajuntament de Barcelona (2013). No es tracta d'un estudi, sinó d'un pla amb els seus corresponents objectius, contextualització i definició de línies estratègiques. Aquest document recorda que la ciutat de Barcelona ha sigut reconeguda per Unicef, el 2007, com a Ciutat Amiga de la Infància, així com el fet que ha firmat la Carta de Ciutats Educadores, coneguda també com a Declaració de Barcelona. D'aquí que Barcelona disposi d'un Projecte Educatiu de Ciutat. L'anàlisi del context supera a vegades l'escala municipal i ofereix algunes apreciacions referides al conjunt de Catalunya, Espanya i fins i tot a processos globals. Assenjala com a "vells riscos" la falta de treball, la malaltia o la discapacitat, i "nous riscos" relacionats amb el mercat de treball actual, la recomposició familiar o la immigració (Ajuntament de Barcelona, 2013).

En les últimes dècades, a tot arreu han millorat els indicadors de benestar de la infància, però nombrosos informes alerten sobre la manera com la crisi ha accentuat el risc de pobresa infantil. Per aquesta raó la Unió Europea s'ha proposat per al 2020 l'objectiu d'eradicar la pobresa infantil, reduir l'abandonament escolar i augmentar la població universitària. D'altra banda, l'impacte de la crisi econòmica es pot veure accentuat per l'estructura de les llars, essent les famílies monoparentals i nombroses les que presenten majors riscos de pobresa infantil (Ajuntament de Barcelona, 2013). Per tot això, el Pla inclou una línia estratègica sobre infància vulnerable i en exclusió social que es desenvolupa en sis objectius concrets que es pretenen aconseguir en els pròxims tres anys.

El mateix any 2012, Unicef presenta l'informe *El bienestar infantil desde el punto de vista de los niños*, que resumeix un estudi sobre qualitat de vida i benestar subjectiu infantil a Espanya. Es defineix el concepte de 'benestar subjectiu' i es presenten els principals resultats d'aquesta investigació destacant l'obtenció d'un índex general molt alt. Tot i això, s'indica que els nivells de benestar varien en funció de molts factors: geogràfics, de gènere, de context i

d'ús del temps, de característiques de la població i segons les seves percepcions i preocupacions (Unicef, 2012b).

L'estudi identifica als nens "més feliços" i als nens que queden "al marge" o "exclosos" dels alts nivells de benestar, i relaciona els factors que caracteritzen a uns i a altres. Igualment s'analitza el benestar subjectiu en relació a diversos àmbits com la llar, les coses materials, les relacions interpersonals, la zona on es viu, la salut, l'organització del temps, l'institut o el col·legi i la satisfacció personal.

Es registren diferències territorials, amb nivells més elevats de satisfacció a Galícia, País Basc i Navarra, i els més baixos a Catalunya, Castella i Lleó i Madrid. Pel que fa a les diferències de gènere, s'observa que no són significatives en el benestar general, però sí que ho són per àmbits. Les noies puntuen millor aspectes com coses materials, relacions interpersonals, zona o institut. Els nois puntuen millor la satisfacció personal i l'organització del seu temps. Les noies estan més satisfetes que ells en els serveis, l'institut o la paga. En canvi els nois estan més satisfets amb ells mateixos, la seva llibertat o l'aparença (Unicef, 2012b). L'informe conclou amb una relació de temes per a la reflexió, on es destaquen els principals resultats i es reflexiona sobre el fet que quan als nens, nenes i adolescents se'ls parla sobre els seus drets mostren majors nivells de benestar subjectiu.

Dos anys més tard, el 2014, Unicef realitza el segon informe biennal, *La infància en Espanya 2014. El valor social de los niños: hacia un pacto de Estado por la Infancia* (Unicef, 2014). En l'informe es recullen les principals novetats, partint de la premissa que la situació de la infància ha empitjorat: s'ha incrementat el risc de pobresa (la taxa de pobresa infantil a Espanya és del 27,5%), ha augmentat l'atur, hi ha pitjors dades de privació material a les llars, les polítiques d'austeritat pressupostària s'han continuat reduint (1,4% del PIB en inversió en polítiques socials d'infància i família, mentre la inversió mitjana de l'UE-28 és del 2,2%) i s'ha reduït també la taxa de natalitat (1,32 fills/dona). A partir d'aquí, l'entitat presenta els grans desafiament als quals s'enfronta la societat en clau d'infància: es perd població infantil, creix la desigualtat entre els nens i nenes i la resta de la població i també entre els mateixos infants. A més, s'aporten dades que treuen a la llum debilitats estructurals que afegeixen preocupació, com els alts nivells de fracàs escolar o la reducció del 10% de la inversió educativa entre 2008 i 2012. Unicef també assenyala la falta de visibilitat política i social de la infància tot i constituir el 17,9% de la població.

L'informe del 2014 assenyala diferències en l'impacte de la crisi entre els infants en funció de la seva ètnia, origen nacional, situació familiar, situació laboral dels pares o de la seva discapacitat, i no s'exposen diferències en relació al gènere. També hi són presents les opinions de nens i nenes, de forma diferenciada, sobre els temes que s'aborden. S'inclou també l'Annex d'Indicadors de Benestar Infantil, seguint l'evolució d'aquestes dades des de 2010 i ampliant

la informació amb dades com, per exemple, la desagregació per sexe, edat, territori o nivell socioeconòmic de les famílies.

La informació Unicef de 2014 assenyalava que desatendre la infància amb problemes de pobresa, desigualtat, inequitat, baix nivell educatiu i exclusió social, suposarà acceptar un futur de majors costos sanitaris, hospitalaris, educatius, de subsidis, ajudes socials o despeses en el sistema de justícia i penitenciari. Davant aquesta premissa, l'organització reclama un pacte d'estat per a la infància.

Des d'una perspectiva de gènere, ens crida l'atenció que Unicef presenti informes que no reflecteixin cap esforç per l'ús del llenguatge no sexista. Només fa falta veure els títols dels tres informes d'Unicef (2012a, 2012b i 2014) per comprovar com s'utilitza el substantiu "nens" com a genèric i aquesta opció es manté en tot el text. Un lleu canvi en aquest fet es reflecteix en l'informe del 2014 on la distinció per sexe apareix en ocasions en el text, encara que no de forma constant ni tampoc en el títol, com ja hem assenyalat. Això no és així en l'informe de la Creu Roja, que és especialment curós en la qüestió del llenguatge. Tot i això, aquest informe presenta un altre problema, en el sentit que projecta una imatge de les dones que reforça la seva visibilitat com a víctimes, com beneficiàries o receptores passives de les polítiques d'ajuda de l'organització. Això s'exemplifica clarament en el fet que dels nou testimonis presentats només un és home i correspon a un professional, mentre que els vuit testimonis de dones es reparteixen entre tres professionals, una voluntària i quatre receptores d'ajudes. Probablement la feminització del personal que intervé és clara, però seria desitjable presentar perfils que contribuïssin a trencar estereotips i dualismes de gènere.

3. La mirada de la premsa

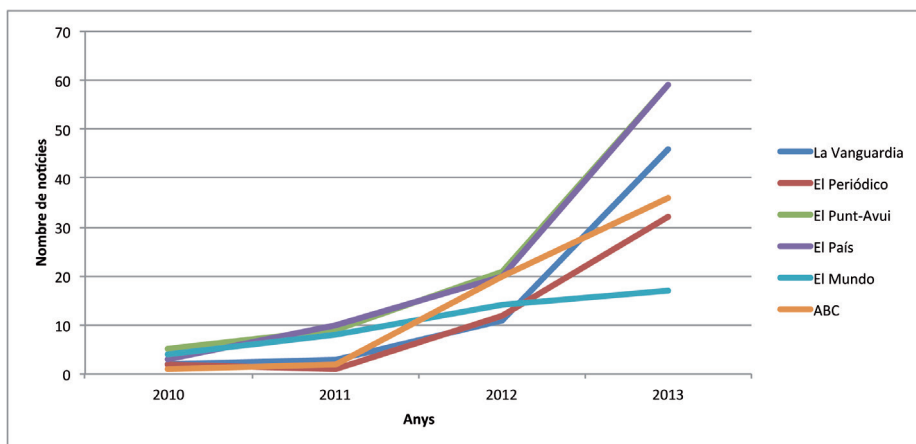
Per complementar el panorama dibuixat pels informes s'han analitzat, en segon lloc, sis diaris de l'àmbit català i espanyol durant els quatre anys més intensos de la crisi, des de 2010 a 2013: *El Periódico*, *El Punt/Avui*, *La Vanguardia*, *El País*, *El Mundo* i *ABC*. El criteri de selecció ha estat que fossin diaris d'àmplia difusió a Catalunya i a Espanya i que fossin consultables per internet.

S'han buidat les notícies, articles de fons, reportatges i dossiers que interrelacionen la crisi amb la infància i la joventut. En concret, s'han considerat com a paraules clau per introduir als cercadors les següents: infància, adolescència, joventut i crisi. I s'ha prestat especial atenció als articles que a més inclouen la perspectiva de gènere en les seves anàlisis.

Durant aquest període s'han comptabilitzat 397 notícies/articles referents a la infància/joventut en relació a la crisi econòmica. Els anys 2012 i 2013 han estat els que més notícies sobre el tema s'han publicat, amb 98 i 249 notícies

respectivament, seguits del 2011 (33 notícies) i 2010 (17). A la figura 1 es pot apreciar l'evolució ascendent del nombre de notícies sobre la temàtica estudiada, a tots els diaris consultats, en el període que va de 2010 a 2013.

Figura 1. Evolució del nombre de notícies als diferents diaris (2010-2013)

L'evolució del nombre d'articles reflecteix els efectes creixents de la crisi i la presa de consciència de la societat i dels mitjans de comunicació. L'any 2011 apareix clarament com el punt d'inflexió d'aquesta tendència. El diari que més notícies ha dedicat a aquest tema ha sigut *El Punt-Avui*, amb 94 articles/notícies, seguit d'*El País*, amb 92, mentre que el que menys n'hi dedica és *El Mundo* (43), seguit d'*El Periódico* (47). També s'observa que a la primera etapa apareixen més peces amb format de notícia, mentre que en els darrers anys de la sèrie, amb la intensificació de la crisi i la disponibilitat de més dades, han aparegut més reportatges i articles d'opinió.

3.1. Temes tractats i evolució en el temps

El principal tema que destaca la premsa és el de la *pobresa infantil* (96 notícies) amb diferència respecte la resta, fet que han reflectit els estudis inicials (Navarro i Clua-Losada, 2010). Per sota hi ha la *nutrició/alimentació infantil* i els *menjadors escolars i públics* (60 notícies), la *solidaritat i les ajudes* (48), l'*atur juvenil* (36), les *retallades pressupostàries* de les administracions central i autonòmica (26), i l'*educació i l'escola* (24). A força distància apareixen altres temes relacionats amb el *lleure* (10), la *salut* –en sentit més ampli–, els *drets de la infància*, la *custòdia dels fills* i la *tutela compartida*, el *consum*, el *maltractament infantil* i els *abusos* i l'*habitatge*. Tots els diaris considerats tracten els sis temes principals: pobresa, nutrició, solidaritat i ajudes, atur juvenil, les retallades i l'educació i només alguns d'ells reflecteixen els altres aspectes assenyalats.

Els diaris anuncien l'any 2012 que “un de cada quatre nens viu sota el llindar de la pobresa a Espanya” (*El Mundo*, 7.6.10), “España, líder europeo en riesgo de pobreza infantil” (*ABC*, 17.11.10) i subratllen la situació de la “infància en estat d'alerta” (*La Vanguardia*, 28.11.11), dades que es ratifiquen dos anys més tard (“la pobresa infantil a Catalunya va créixer cinc punts del 2008 al 2010”, *El Periódico*, 24.05.12). Els estudis realitzats per diferents organitzacions durant el 2011 i 2012 posen de manifest l'impacte negatiu de la crisi especialment en la infància i els diaris es fan ressò d'això: “la crisi s'endureix amb la infància” (*El País*, 22.05.12), “nens pobres” (*El País*, 23.05.12), “la infància es el grup d'edat més afectat per la crisi” (*ABC*, 9.10.12), “la pobresa d'avui té rostre de nen” (*ABC*, 26.5.12).

La premsa reflecteix la pobresa de les famílies i com això afecta directament els infants, des dels casos més greus, com la malnutrició o la desnutrició a la disminució del rendiment escolar: “la meitat dels nens en risc d'exclusió té els pares en atur” (*El Mundo*, 13.7.12), “l'àpat principal es el del col·legi” (*El País*, 6.4.13), “el 70% de las famílies pobres no poden alimentar bé als seus fills” (*El Periódico*, 31.1.13), “més càries i caiguda de dents en nens de llars sense recursos” (*El Punt Avui*, 11.6.13). Es posa de manifest que cada vegada hi ha més llars amb persones aturades o amb ingressos insuficients per cobrir les seves necessitats bàsiques i que tenen infants al seu càrrec. Alguns reportatges especials recullen aquestes “xifres del drama” (*La Vanguardia*, 31.1.13) en què s'exposen àmpliament les conseqüències de la pobresa sobre la infància. Aquests reportatges incideixen en què les famílies no poden cobrir les necessitats d'escolarització dels fills (llibres, menjador escolar...): “la crisi buida les guarderies” (*El Mundo*, 4.7.10), “quan la tornada a l'escola és un suplici” (*El País*, 6.9.12); o impedeix la mateixa escolarització, o fa que no puguin comprar roba, material escolar, pagar excursions i altres activitats: “menys colònies per la crisi” (*El País*, 28.6.11), “la crisi i les ajudes als mestres colpegen a les colònies” (*El Periódico*, 21.9.12), “estiu sense menjador” (*La Vanguardia*, 4.7.12).

En paral·lel, la premsa informa de les polítiques de retallades de pressupost públic als sectors de major incidència social, la sanitat i l'educació, que es van succeint dia rere dia: “el Govern retalla 300 euros per nen la subvenció a guarderies” (*El Periódico*, 18.5.12), “la reforma de la renda mínima deixa sense cobertura gairebé 10.000 menors” (*El País*, 22.9.12), “tisorades, abandonament escolar i pobresa” (*El Punt Avui*, 27.3.11); i recull les denúncies i protestes que van sorgint: “mestres i famílies surten al carrer en defensa de l'educació infantil” (*El Periódico*, 7.2.12), “les famílies carreguen contra la pujada de l'IVA en els menjadors escolars” (*El País*, 8.3.13), “el Síndic culpa al Govern d'agreuja la vulnerabilitat de la infància” (*La Vanguardia*, 10.1.13), “infància empobrida, desenvolupament insostenible” (*El Periódico*, 6.9.12). Amb el temps, es reflecteix la mobilització de les organitzacions de l'anomenat tercer sector, així com de xarxes d'ajuda informal o provinents del sector privat: “Concert benèfic per combatre la pobresa infantil” (*El Punt Avui*, 17.5.13), “la Creu Roja

alimentarà a nens sense recursos a les vacances” (*El País*, 2.4.13). I es fa ressò dels estudis que qüestionen el sistema públic d'ajudes espanyol en relació a la infància i la joventut. En aquest sentit, s'al·ludeix a la contradicció del govern entre el seu discurs oficial de considerar a la família com a central en la societat espanyola i l'escassa o nul·la protecció que se li atorga: “estat de benestar, insuficient o inadequat” (*La Vanguardia*, 21.11.12), “infància pobre, futur hipotecat” (*El Punt Avui*, 27.12.12).

A mesura que passen els mesos i els anys i la situació es manté o s'agreuja, l'impacte de la crisi en els infants es va diversificant i apareixen notícies i reportatges que aborden temes com l'ansietat i l'estrès (“la crisi repercuteix en l'absentisme escolar per l'estrès que viu la família”, *El Mundo*, 7.3.12), els trastorns conductuals (“Nens. Com influeix l'entorn en la conducta”, *La Vanguardia*, 24.10.12), la falta de rendiment escolar, l'ús més precoç de l'alcohol i les drogues, la violència domèstica cap a la infància: “un estudi relaciona el maltractament infantil amb la crisi econòmica” (*ABC*, 17.7.12), “augmenta la violència contra els menors per la crisi econòmica” (*El Periódico*, 30.4.13). En contrapartida, se succeeixen articles que aporten guies i recursos per als pares i mares per tal d'abordar situacions complicades o explicar millor què succeeix a casa: “objectiu: viure en família” (*La Vanguardia*, 28.11.11), “quedat amb la meva paga, mama” (*El País*, 16.3.12), “Intento que no se n'adonin” (*El Punt Avui*, 31.1.13).

Davant una realitat que no millora, apareixen articles que emfasitzen la resiliència, assenyalada també per altres autors que estudien l'impacte de la crisi (Méndez, 2014). Articles com “els nens espanyols encara somriuen a la crisi” (*El País*, 10.4.13) posen sobre la taula la capacitat d'adaptació, de fer front a situacions adverses i de superació que han reflectit les famílies espanyoles. I en aquest marc, s'insisteix de nou en el paper amortidor que exerceix la xarxa de família extensa de la societat espanyola.

3.2. Identitats diverses: gènere, edat, classe social, ètnia i discapacitat

Les diferències dels i les menors pel que fa al gènere, l'edat, l'ètnia o la discapacitat no són tractades de forma específica a la premsa, sinó que la majoria d'articles tracten la infància com a col·lectiu. Tot i així, s'entreu qui és més vulnerable a la situació de precarietat. En aquest sentit, la classe social i l'ètnia són les categories més visibles en les publicacions. És evident que el risc de pobresa és major en les classes econòmiques més desfavorides i que, sovint, coincideix amb la població immigrant: “un informe d'Unicef veu risc de gana entre els infants de famílies immigrants a Espanya” (*El País*, 15.10.11), “la segregació a les escoles catalanes s'agreuja per la crisi” (*El Periódico*, 6.2.13). El gènere també incideix en el grau de vulnerabilitat social i alguns articles constaten que les dones (amb fills/es) tenen més risc de pobresa: “la pobresa s'aferra en les dones i els nens” (*El País*, 21.02.13).

Les diferents edats dels nens i nenes no es tracten específicament. És cert que, a nivell de titulars, s'emfasitza molt l'edat preescolar per les retallades en les ajudes a les famílies amb fills/es, en l'escolarització de 0 a 3 anys o en les condicions de permisos de maternitat per mares i pares. Tot i així, les notícies i reportatges exposen àmpliament les dificultats econòmiques per atendre les necessitats bàsiques de nens i nenes en edat escolar, com s'ha mencionat en apartats anteriors i també els efectes de la precarietat en aquests nens i nenes en relació al seu temps i espais de lleure.

El col·lectiu de persones de la tercera edat apareix en notícies sobre la infància per assenyalar que moltes famílies amb fills/es sobreviuen gràcies a l'ajuda de les pensions dels avis i àvies: "La pensió evita l'empobriment de les generacions longeves" (*La Vanguardia*, 9.3.13), "la crisi obliga a persones grans a acollir a casa seva i mantenir econòmicament a fills i nets" (*El Periódico*, 4.11.12), fet que subratlla la solidaritat intergeneracional, el paper de la família extensa i la retracció de l'Estat de benestar. Per altra banda, els nens i nenes amb discapacitat no apareixen de forma explícita, tot i que la discapacitat es troba present de forma diluïda en notícies sobre els col·lectius més perjudicats per la crisi. Finalment, cal esmentar que, en general, la premsa utilitza un llenguatge no sexista en totes les notícies i reportatges.

4. L'apreciació de les persones expertes

Finalment, per completar aquesta aproximació al tema d'estudi, s'han dut a terme entrevistes breus a persones expertes o informants clau, principalment professionals de l'àmbit educatiu, que per les seves professions tenen un contacte directe amb nens i nenes, persones joves o famílies. Durant els anys 2013 i 2014 s'han entrevistat 26 persones, 23 dones i tres homes; nou educadores de primària, deu de secundària i tres d'altres branques de l'educació (bressol, escola de música i escola d'idiomes), de centres públics i privats concertats, i quatre de persones que treballen atenent a persones joves i famílies. En tractar-se d'una primera aproximació al tema, les persones entrevistades s'han localitzat en el cercle professional i social de les investigadores, a diferents poblacions de les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Bages, i el Vallès Oriental. Les preguntes formulades han estat les següents: 1) Quines són les característiques socials i econòmiques del centre de treball (escola, institut, etc.)? 2) Has notat la crisi en el teu centre de treball? 3) De quina forma afecta la crisi al teu centre i a la teva feina? 4) De quina forma afecta la crisi al teu alumnat? Les entrevistes s'han realitzat oralment o per correu electrònic. També, i amb la finalitat de complementar aquestes opinions i valoracions, s'ha entrevistat al president de la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya (FAPAC).

Segons dades del 2013, el 27,3% dels catalans menors de 16 anys es trobava en risc de pobresa (Institut d'Estadística de Catalunya, 2014). El president de la FAPAC, Àlex Castillo, observa que amb la crisi els escenaris de la pobresa s'han diversificat i ara afecten cada vegada més sectors de la classe mitjana. Per exemple, la crisi ha afectat famílies en què els dos progenitors perden la feina, esgoten el subsidi d'atur i entren en una dinàmica d'empobriment, especialment quan hi ha deutes o hipoteques.

4.1. A l'educació infantil i primària (infants de 3 a 11 anys)

A les escoles d'educació infantil i primària, la reducció de plantilles, la baixada de salaris del professorat, els problemes per cobrir les baixes, les retallades del salari en cas de malaltia, la reducció dels pressupostos de manteniment i de compra de materials, així com la reducció de les sessions de formació, són algunes de les conseqüències més visibles de la crisi.

Pel que fa al servei de menjador, s'observa un menor ús o un ús eventual. La mateixa dinàmica s'observa en el servei d'acollida, abans i després de l'horari escolar, que solen oferir les AMPA. Això sembla ser una conseqüència directa del major temps disponible per dedicar als infants i els menors recursos econòmics disponibles. També s'observa que hi ha més dificultats econòmiques de les famílies per pagar activitats i per aquest motiu, en molts casos, el professorat ha decidit disminuir el nombre de sortides. Pel que fa a les activitats extraescolars que organitzen les AMPA o altres entitats o empreses, s'observa una menor participació: "no faig extraescolars perquè no ens ho podem permetre" o "la meua mare diu que són massa cares" són algunes de les respostes que els més petits expressen a les mestres.

Algunes mestres de primària indiquen que entre les famílies de l'escola on treballen han observat que algunes famílies estrangeres han tornat al país d'origen i altres han canviat de barri buscant lloguers més econòmics. Observen també situacions en què un membre de la parella es queda a Catalunya i l'altre se'n va a treballar a un altre país. Aquestes noves dinàmiques dibuixen un context de canvi o incertesa que afecta a la vida quotidiana dels infants.

A nivell econòmic, algunes escoles han intentat que l'alumnat noti menys l'impacte de les dificultats econòmiques que afecten les famílies, facilitant els pagaments. Una mestra comenta que l'ajuntament ha subvencionat les sortides de l'alumnat amb més dificultats, però aquesta no és una situació generalitzada. La desaparició de beques de llibres de text i material escolar ha provocat que moltes més famílies els reutilitzin. L'AMPA d'algunes escoles ha creat una comissió anticrisi per fer propostes i accions per aconseguir alguns recursos econòmics o suports externs o fins i tot han implantat una quota solidària per ajudar altres famílies. Una altra mesura a la que s'ha hagut de recórrer ha estat la recollida de material escolar de segona mà perquè els mestres puguin proporcionar el material necessari als alumnes que el necessitin.

4.2. A l'educació secundària (nois i noies de 12 a 17 anys)

Entre el professorat de secundària entrevistat es constata que alguns alumnes veuen afectat el seu rendiment escolar en no poder fer les tasques assignades per falta de material o llibres, o com altres no poden participar en activitats extraescolars o a les excursions que organitza el centre. Davant d'aquestes situacions es comparteixen i reciclen els llibres de text, la roba, el material..., es reorienten i planifiquen millor les sortides i les excursions i, en alguns casos, el centre ajuda a finançar les activitats extraescolars que es desenvolupen dins de les seves instal·lacions.

Entre els adolescents s'observa també una falta de motivació a l'hora d'estudiar per la falta d'expectatives per trobar feina, així com l'ansietat i el malestar que sent l'alumnat que viu una situació de penúria econòmica a la seva família. Hi ha canvis en les relacions socials de l'alumnat per tal de voler amagar la situació econòmica de les seves famílies. Aquestes percepcions s'expressen de manera clara en les citacions següents:

“La sensació és que tot els és igual, que no fa falta esforçar-se ja que no saben què faran en el futur, ni els importa molt. La diferència és que abans, inconscientment, sabien que podrien [treballant en la construcció] cobrar 3.000 euros, perquè ho veien dels seus pares i tiets, i ara ja no. Jo els veig més desorientats que abans. Cada vegada tenen més famílies a l'atur. Per ells és una crisi econòmica i una crisi psicològica. Nosaltres a la seva edat sabíem que “de grans” treballaríem. T'imagines com deu ser créixer sabent que no treballaràs?” (professor de secundària d'institut públic).

“Intuïm que el nivell d'ansietat o malestar d'alguns alumnes és per problemes econòmics que viuen a casa seva” (professora de secundària d'institut públic).

“A nivell personal, s'ha produït una pèrdua d'espontaneïtat en la relació entre alumnes, ja que no volen que els companys sàpiguen que tenen problemes econòmics i s'amaguen, per exemple, que reben el material més tard que els altres” (professora de secundària d'institut públic).

El professorat entrevistat observa també canvis significatius en les famílies, canvis relacionats especialment amb la situació laboral dels progenitors, amb situacions extremes on tant el pare com la mare es queden sense feina. Cal recordar que l'any 2014 la taxa d'atur a Espanya se situava en el 23,67% (Instituto Nacional de Estadística, 2014).

“Algunes famílies [immigrants] han retornat als seus països i quan ho han comunicat al centre la raó sempre ha estat la mateixa: “hem de marxar, aquí no trobem res”. Els nois i noies no volen marxar de cap manera. En alguns casos, el pare o la mare se'n van a un altre país, al Regne Unit o a Holanda... Per tant, les famílies tornen a viure una separació important. Quan prenen la decisió de marxar ho fan en poc temps, una setmana... fet que indica que aquí no tenen res” (professora de secundària d'institut públic).

Un nombre més important de famílies manifesten problemes per pagar les despeses de matrícula, material, excursions, etc., i s'observen també majors dificultats per a l'accés dels nois i noies a activitats de reforç escolar, logopèdia, psicologia, etc. Així ho expressa la següent entrevista que introdueix, també, les retallades a la sanitat pública:

“Sobretot en les situacions en què un alumne/a necessita ajuda externa d'un professional (logopeda, reforç, reeducació, etc.) hi ha famílies que no poden començar la reeducació privada ja que no poden pagar i en la via pública estan mesos esperant el seu torn” (professora de secundària de centre concertat).

Pel que fa a la manera en què la crisi afecta directament les condicions de treball, la majoria de professores comenten que una menor dotació dels centres repercuteix en la qualitat de l'educació. Expressen un malestar que es pot resumir en els següents punts: descens en el salari del professorat, pèrdua d'hores de classe de l'alumnat a causa del retard en la cobertura de les substitucions, augment del nombre d'alumnes per classe i descens del temps de tutoria individual. Les següents narracions expressen aquest descontentament del professorat:

“El professorat es queixa de les retallades, i amb raó. Segurament, l'increment d'hores i les retallades han fet baixar la qualitat de les classes. També és més alta la ràtio de nens i nenes per classe. Però el pitjor de tot és l'increment de la desmotivació provocat pel context de crisi econòmica i social” (professora de secundària d'institut públic).

Algunes professores manifesten que s'han negat a fer sortides o excursions com a mesura de protesta davant les retallades en els salaris i en els pressupostos d'educació: “Com a mesura contra les retallades, el nostre claustre va votar i acordar, per majoria, no fer sortides extraescolars fora de l'horari lectiu” (professora de secundària d'institut públic). La majoria de professores entrevistades consideren que la disminució dels recursos rebuts pels centres d'educació secundària afecta el servei. Tant l'administració com les famílies es retarden en els pagaments necessaris pel bon funcionament dels centres. Això provoca mancances de manteniment dels centres i un necessari estalvi en electricitat, calefacció i neteja.

Les següents citacions assenyalen algunes de les accions endegades per tal de reduir les despeses en els centre on treballen les professionals entrevistades:

“Hem racionalitzat molt el tema de les fotocòpies que oferim als estudiants. No es poden fer obres, ni de manteniment. Hem hagut de restringir la calefacció i la neteja del centre. Abans podíem oferir classes de repàs que pagava l'AMPA. Ara les oferim igualment però les han de pagar els alumnes, fet que fa que hi hagi un sector de l'alumnat que no pugui accedir-hi. S'han deixat de fer sortides lúdiques i es fan poques sortides d'estudi” (professora de secundària d'institut públic).

“Al centre [la crisi] l'afecta molt. S'han deixat de fer moltes activitats com, per exemple, conferències, tallers, exposicions, per falta de pressupost. La calefacció també funciona menys temps de forma que hi ha moments de fred. També s'ha retallat en neteja. Únicament es compra allò que es considera imprescindible com, per exemple, el material

pels laboratoris o es reposa algun mapa com és el cas del meu departament. Òbviament, això no afecta el nostre treball perquè s'ha de dir que mirem de suplir les carències amb imaginació i aprofitant tot allò que s'ofereix de forma gratuïta” (professora de secundària d'institut públic).

5. Reflexions finals

Els informes especialitzats, la premsa i les entrevistes realitzades reflecteixen una situació d'emergència del col·lectiu infantil, que consideren el més afectat per la pobresa derivada de la crisi econòmica. La premsa recull amb detall les retallades pressupostàries que s'han anat produint a sectors com la sanitat i l'educació, i els informes, en un exercici de prospecció, tracten dels riscos que aquestes mesures presenten de cara al futur i dels costos que poden suposar pel fet de no invertir i/o intervenir prou en el col·lectiu infantil.

Totes les fonts analitzades, informes, premsa i entrevistes, s'expressen en termes de família i es refereixen més a l'esfera de la reproducció que a la de la producció. Sembla molt interioritzada la idea que les situacions difícils afecten la 'família' i es resolen en el seu si. Els articles i informes insisteixen en la diversitat de formes familiars, parlen de 'recomposició familiar', de 'famílies reconstituïdes', de 'famílies monoparentals'. En aquest context de crisi, aquesta diversitat es contempla sempre com quelcom negatiu i s'hi fa referència de forma problemàtica, considerant que suposen menor suport logístic en la vida quotidiana, menys ingressos econòmics i més despeses. Si les famílies són d'origen estranger, s'associen a un major risc de vulnerabilitat, per raons de classe social més que no pas d'origen. En definitiva, a més de les famílies pobres (sigui quina sigui la seva composició) i les famílies que s'allunyen del model tradicional de família nuclear són vistes com un dels "nous riscos" de la societat actual, especialment davant de situacions de crisi.

Es evident, doncs, que l'impacte de la crisi sembla recaure en les famílies, que a aquestes se'ls retallen les ajudes i que de les famílies depèn que els seus membres tirin endavant. Aquesta és una clara manifestació de la retracció de l'Estat en la seva responsabilitat en la reproducció social i de la seva estratègia de traspassar a les famílies, i per tant a l'esfera privada, el benestar de la infància i la seva atenció quotidiana. En aquest sentit, igual que està passant a altres països, s'observa una intersecció entre la política neoliberal i el neoconservadurisme quan, en benefici de la infància, s'argumenta en favor d'un tipus de família determinada, patriarcal heteronormativa, i es considera que les famílies que no encaixen amb aquesta situació estan molt més exposades als riscos exclusió social i econòmica (Ansell i Smith, 2010). El fet de situar la família en el centre de la reproducció social en un moment de forta crisi econòmica és un exercici d'irresponsabilitat per part de l'Estat i condueix les famílies que no poden traspassar la seva responsabilitat al sector privat, a una situació d'emergència que

pot variar des de la incapacitat d'atendre necessitats bàsiques a la de deixar a molts infants insuficientment preparats per a la seva etapa adulta. La no equiparació de les situacions de partida perquè tots els infants puguin desenvolupar les seves potencialitats implicarà una atenció encara més gran a la igualtat d'oportunitats que, segons sembla, els governs actuals no prioritzen.

També és molt sorprenent que no es faci una major referència a les dones, que han sigut i són el puntal bàsic de la reproducció. No es troben anàlisis que donin veu a les dones sobre com afronten la crisi, ni tampoc opinions crítiques sobre la falta d'ètica que suposa deixar només a les dones la responsabilitat de la generació quotidiana de benestar. Per altra banda, si els efectes de l'atur han trastocat els rols de gènere a nivell d'unitat familiar, també hauria estat interessant aprofundir en com es reconfiguren aquests rols tradicionals, si es construeixen noves masculinitats i feminitats, i fins a quin punt poden trobar-se nous contractes de gènere en les unitats familiars.

En el cas de les opinions expertes, s'afegeixen a més les preocupacions per les condicions de treball i les dificultats per al desenvolupament professional en un moment en què les demandes de l'alumnat i les famílies són més nombroses i intenses. Tot i això, aquest mateix col·lectiu és el més propositiu, en el sentit d'assenyalar i valorar positivament les respostes a la crisi: reorganitzant, reformulant o creant mecanismes nous que reforcen la resiliència d'aquestes professionals, dels centre educatius, així com de les famílies i dels infants.

Una absència remarcable en les anàlisis és la dimensió de gènere de la crisi, el seu possible impacte diferencial en nens i nenes. En aquest sentit, resulta paradoxal que, quan existeixen estudis que demostren com des del procés de socialització primària, el context familiar incideix directament en l'aparició i consolidació dels estereotips de gènere (Mosteiro, 2010; Barberá, 2005), no s'analitza la incidència de la falta de recursos i de suport a nens i nenes de forma diferenciada. En canvi, sí que s'ha observat que el col·lectiu adolescent, molt invisible (Cahill, 2000; Weller, 2006), és el més exposat al risc de pobresa pel fet que els programes de suport s'adrecen preferentment a les famílies amb fills/es petits/es. Seria interessant aprofundir en les necessitats específiques d'aquest grup d'edat.

La lectura de la crisi des de la infància fa visible el col·lectiu més exposat, posa al centre de l'huracà una greu crisi de reproducció i el paper de les dones en l'esfera de les cures, i fa explícita la necessitat d'indagar més en les diferències entre nens i nenes en base a les seves identitats. Una mirada de gènere a l'impacte de la crisi en la infància a Catalunya obre les portes a investigacions futures que detallin més aquests resultats i que permetin concretar les propostes de millora que ens calen per superar la situació actual.

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2013). *Pla municipal per a la infància 2013-16*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ANSELL, Nicola; Fiona SMITH (2010). "Young people, care and social wellbeing", dins: S. SMITH, R. PAIN, S. MARSTON, J. P. JONES III [ed.]. *The Sage handbook of social geographies*. Londres: Sage, p. 351-367.
- BARBERÁ, Ester (2005). *Psicología y género*. Madrid: Prentice Hall.
- BOSCO, Fernando (2007). "Hungry children and networks of aid in Argentina: thinking about geographies of responsibility and care". *Children's Geographies*, vol. 5 (1-2), p. 55-76.
- CAHILL, Caitlin (2000). "Street literacy: Urban teenagers' strategies for negotiating their neighbourhood". *Journal of Youth Studies*, vol. 3 (3), p. 251-277.
- CARRASCO, Cristina (2001). "La sostenibilidad de la vida, ¿un asunto de mujeres?". *Mientras Tanto*, vol. 82, p. 43-70.
- (2009). "Mujeres, sostenibilidad y deuda social". *Revista de Educación*, vol. 69 (extraordinari sobre "Educar para el desarrollo sostenible"), p. 169-191.
- CREU ROJA (2013). *L'impacte de la crisi en la infància i l'entorn escolar*. Barcelona: Creu Roja.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2014). Estadísticas sobre la población española. <http://www.ine.es> (consultat 01/04/2015).
- MÉNDEZ, Ricardo (2014). "Crisis económica y reconfiguraciones territoriales", dins: J. M. ALBERTOS PUEBLA, J. M. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ [ed.]. *Geografía de la crisis económica en España*, València: Universitat de València, p. 17-38.
- MOSTEIRO, María Josefa (2010). "Los estereotipos de género y su transmisión a través del proceso de socialización", dins: R. RADL PHILLIP. *Investigaciones actuales de la mujer y del género*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico de la Universidad de Santiago de Compostela, p. 239-252.
- NAVARRO, Vicenç; Mònica CLUA-LOSADA (2012). *El impacto de la crisis en las familias y en la infancia*. Observatorio social de España, Barcelona: Ariel.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2010). "Crisis multidimensional y sostenibilidad de la vida". *Investigaciones Feministas*, vol.1, p. 29-53.
- PITARCH GARRIDO, María Dolores (2014). "Desigualdades regionales, pobreza y vulnerabilidad social en España durante la crisis (2007-2013)" dins: J. M. ALBERTOS PUEBLA, J. M. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ [ed.]. *Geografía de la crisis económica en España*. València: Universitat de València, p. 201-229.
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (2012). *Informe sobre la pobreza infantil a Catalunya*, Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.
- UBIETO, José Ramón (2015). "Psicoanálisis de la crisis. ¿Cómo afectan los reveses económicos a la autoestima de quienes los sufren?" *Cultura/s. La Vanguardia*, 28 de gener, p. 1-5.
- UNICEF (2012a). *La infancia en España 2012-13. El impacto de la crisis en los niños*. Madrid: Unicef.
- (2012b). *El bienestar infantil desde el punto de vista de los niños*. Madrid: Unicef.
- (2014). *La infancia en España 2014. El valor social de los niños: hacia un pacto de Estado por la Infancia*. Madrid: Unicef.
- WELLER, S. (2006). "Situating (young) teenagers in geographies of children and youth". *Children's Geographies*, vol. 4 (1), p. 97-108.